

Rasionallyk we Tañry ynanjy

Category:

Edebi

makalalar, Filosofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Oýlanmalar
написано kitapcy | 23 января, 2025

Rasionallyk we Tañry ynanjy RASIONALLYK WE TAÑRY YNANJY

Tañry ynanjy bilen ylym arasynda otrisatel baglanyşgyny guran ateistler rasionallyk (akyllylyk, pähimlilik) meselesinde-de meňzeş pozisiýany tutupdyrlar, ynanýanlary akyllı, pähimli (rasional) we logikasynyň ýoklugu bilen ýazgarypdyrlar. Göýä pähimli we logikaly bolmagyň esasy şerti ynançsyz bolmak ýa-da dini red etmekmiş, şeýdibem bu düşunjäni öz tarapynda ulanýarlar. Aslynda, şeýle çekeleşme bilen asyrlar boýy özleri garşyladylar we bu çekişmäniň agyrlygyny öz gerdenlerinde ýaly duýýarlar. Yöne gürrüňi edilýän çekeleşmede reaksiýon görnüşiň netijesi orta çykaýypdyr. Gynansak-da, bu hilli herekete ýykgyň edýän ideologiýalaryň arasynda ýygy-ýygydan gabat gelmek bolýar.

Tañry ynanjynyň akyl bilen baglanyşykly esasynyň bolup-bolmajagy filosofik çekişme meselesidir. Yöne bu çekişmäniň netijesinde hökmäny suratda Tañrynyň barlygynyň kabul edilmegi ýa-da red edilmegi günlük tertibimize laýyk gelýän däldir. Munda diňe ynanjyň akyl-pähim esasynyň bolup-bolmajagy bilen baglanyşykly ideýa gözlegleri geçirilipdir. Meselem Kant ýaly bu meselede otrisatel netijä gelenler hem ateizme barmandyr, diňe ynanç bilen akyl arasyndaky baglanyşygyň häsiýetine üns beripdirler. Şonuň üçin ynanjyň akyl bilen gurulmazlyk garaýsy bilen, ýagny örän köp dindar adam hem şeýle düşünjedendir. Tañry ynanjynyň akyl daşy (irrasional) bolýan çekeleşmesi biri-birinden tapawutly zatlardyr. Bu ýerde tankytlaýan meselämizem ikinji ýagdaýdyr. Ýagny käbir Ateistler Tañry ynanjyny tankyt edýän wagtlary otrisatel tassyklamalaryň arasyna rasionallyk (pähimlilik) düşünjesini girizýärler.

Tañry ynanjyny rasional görkezmeyän bir ýagdaýyň özi-de, dogrusy rasional bolýan däldir. Çünkü, rasional kabul edilmeýän her haýsy bir düşünje hakyndaky hökümleriň

(teklipleriň) ählisiniňde rasional bolmazlyk töwekgelçiligi bilen garşy-garşadır. Bu ýagdaýda ateistleriň özleri-de öz prinsiplerine görä, akyl daşy bir pozisiýa görkezjekdirler. Taňry ynanjy başda bolmak bilen bir azdan hemme meßelete bir adamyň raional bolmagy mümkindir. Netijäniň polofitel ýa-da otrisatel bolmagy ähmiyetli däldir. Taňra ynanýan bir kişi ynanjynu akyl-pähimler netijesinde gorap bilse, bu pozisiýasynda-da öz içinde deňagramly, giň göwrümlü, logikaly we sistemaly bolsa, onuň rasional bolýandygyna şübhe ýokdur. Şonuň ýaly görnüşde bir adamyň-da meňzeş bir ýagdaýy bilen ynançszlyga barmaga çalyşmagy daşda däldir. Şonuň üçin rasional bolmak dogmatik bolmagyň tersi, antonimi hökmünde ähli adamlara häsiyetli bir ýagdaý bolmalydyr. Her haýsy bir ynsanyň monopoliyasynda bolan bir şahsylyk hökmünde pikirlenmeli däldir.

Dogrusy, ortada ýekeje-de akyl düşünje ýokdur. Käbir akyldarlaryň pikirine görä, tapawutly rasionallyk kesgitlemeleri bar. Şeýle bolsa, käbir ateistleriň ynançdan akly daşda bolýandygy bilen baglanyşykly tezisleri-de manysyz hem düşnüsiz bolýar. Meselem, aslynda materialist bolan maddany, materiyany esas edip alýandygy üçin akyly her hili ylymyň, maglumatyň çeşmesi hökmünde görmäýän käbir ateistler din meßelesi gün tertibine gelende, näme üçindir, pozisiýa üýtgetmekde we akyl ýaragyna saralyp, dini tankyt etmäge çalyşýarlar. Käbirleriniň pikirine görä, akyl bilen Taňra gidilmegi mümkün dälkä, bir başgasynyň pikirine görä-de, mundan has akyllı hereket görلن däldir.

Ýöne her zada garamazdan, akylsızlyk we logikasyzlyk hakda kötekleme her iki tarapyňam ulanmazlygy gerekdir. Ýagny Taňrynyň barlygyna ynansa akyllı, ynanmasa akylsız bolýar ýa-da tersine, onuň barlygyny red edende, rasional, kabul edende-de, dogmatik bolýan usul adamyň öz-özünü (tebigatyny) inkär etmegeni we akyl-pähimini-de çekilişler ýagdaýa getirmegi bilen netijelenjekdir.

Bir adamyň Taňrynyň barlygyny uzak oýlanmalardan we belli bir paýhaslanmadan soňra akyl taýdan zerur görmesinden başga tebigy näme bolup biler? Ýene bir ynsanyň şol bir meßelete

parhly pikirlenmegeni, iň azýndan parhly pähimlerde bolmagy-da, teoretiki taýdan ähtimaldan daşda däldir. Şonuň üçin ylmylyk meselesinde bolşy ýaly, rasionallyk bolmak ýagdaýynda-da bir tarapyň absolýut üstünligi gürrüň obýekti bolup bilmez. Dagy näme, bu ýagdaý ylmyň we akylyň ynsany ynançsyzlykdan artykmaç Tañrynyň barlygyna äkidýän hakykatyny üýtgetmez. Şeýle hem akyl bilen Tañrynyň barlygynyň subut edilmeýändigi hakyndaky usul hökmany suratda ateizm bilen netijelenmez. Şonuň ýaly teoretiki akyl bilen Tañrynyň subut edilmeginiň mümkün bolmaýandygyna ynanan Kant hem, ýokarda aýdylşy ýaly, ateist bolmandyr, tersine Taňra giden başga bir ýoluň gözleginde bolupdyr.

Akylly we logikaly bolmagyň nämedigi hemme kişi tarapyndan belli zat. Filosofiýada bularyň haýsy mana eýedigi äşgärdir(38). Mundan başga-da filosoflaryň akylly we logikaly bolandyklaryny ýa-da olaryň bu meselelere ähmiýet berendigini pikir etmek kyn däldir. Bu nukdaýnazardan garalanda, rasional bolýandygyndan şüphe edilmeýän logiki sistema bilen düşunjelerini beýan eden birnäçe filosoflar Tañrynyň barlygyna ynanýandygy garaşylmadyk ýagdaý bolaýmaz. Ynanmaýanlaryň köpüsü ynanmak bilen ynamaszlygyň arasynda kynçlyk çeken kişilerdir. Şonuň üçin akyl, filosofiýa we ylmy düşunjäniň Tañryny red edişi ýaly tassyklamalar diňe hakykat bilen baglansımaýan ideologik gipotezadır. Filosoflaryň adaty we gadymdan gelýän dindarlar bolandygy doğrudır. Yöne olaryň köpüsiniň, ateistler ýaly Tañrysyz dünýäni oý-pikirinde janlandyrmaýandygy we dinsiz ýasaýyış gurmagy maksat edinmeýändigi aýry meseledir.

Rasional bolmagy, ýagny pähimliliği tehniki termin hökmünde akylçylyk (rasionalizm) manysynda alsak, ýene ýagdaýyň üýtgemeýändigini göreris. Filosofik mekdep hökmünde pähimi bilen meşhur bolan akyldarlar Dekartes, Spinoza we Leýbnis ýaly filosoflary red edişleri ýaly Tañrynyň barlygyny subut etmek üçin köp zähmeti sarp edipdirler(39). Şonuň üçin ateistleriň bu meselelerde ynanýan adamlara ýoñkeýän kötekleme ýaňzytmandyrlar. Çünkü beýle kötekleme we düşunjeler ideologik maksatlı bolup, hakykata alnyp biljek zatlar däldir.

Käbir dindarlar tarapyndan, akyl taýdan Taňrynyň barlygynyň düşünip bolmajakdygy tassyk edilipdir. Hatda, Taňrynyň barlygyna ynanaýan ýagdaýynda örän köp adamyň akyl meselesinde kararsyz, ynamsyz aýdýandyklaryna gabat gelmek bolýar. Yöne bu garaýyş bizi ol kişileriň ynançlary meselesinde ýalňyşdymaly däl. Olaryň göz öñünde tutan zatlary akylyň ynanjy red edişi ýaly tassyklanan däldir. Tersine, akylyň bu meslede ýetersiz galyşy, çäksiz bolşy we hemme zady bilmeýändigi bilen baglanyşykly tezisdir. Şonuň üçin bu garaýyş nukdaýnazaryny beýlekilerinden aýyrmak gerekdir.

---

(38) Süleyman Haýri Bolaý, Filosofik doktrinalar we terminler sözlüğü, Ankara 1996, s.6-13.

(39) John Cottingham, The Rationalists, Oxford 1988, s. 175-185.

Aýdyn TOPALOGLY Edebi makalalar